

Олена Ковтун
доктор педагогічних наук, професор
Артур Гудманян
доктор філологічних наук, професор
Національний авіаційний університет
м. Київ (Україна)

Вплив індивідуально-психологічних особливостей перекладача на процес і результат перекладу

Професійна підготовка фахівця є складною динамічною системою, що охоплює методологічно-цільовий, змістово-процесуальний і результативний блоки. Водночас успішність формування професіонала залежить від урахування його індивідуально-психологічних характеристик і здібностей.

Оволодіння перекладацькою майстерністю значною мірою визначається мовними здібностями студена-майбутнього перекладача. Мовні здібності мають свою специфіку в порівнянні з іншими спеціальними здібностями. Ця специфіка виявляється в тому, що, по-перше, структура мовних здібностей і спосіб освоєння рідної та іноземної мов мають певні особливості [6], по-друге, в розмаїтті діяльностей і функцій, у яких виявляють себе мовні здібності (усне, писемне, внутрішнє мовлення; комунікативна, когнітивна, естетична, експресивна, сигніфікативна, регулятивна функції та ін.); нарешті, по-третє, в «дуалізмі» будови мовних здібностей, в якій взаємопов'язані мова і мовлення, а, отже, має розглядатися розмаїття одиниць мови і мовлення, включаючи мовні контексти, паралінгвістичні та екстралінгвістичні чинники [1].

У цьому зв'язку особливий інтерес являє такий компонент мовних здібностей до освоєння іноземної мови, як здатність до перекладу мовних конструктів. Процес перекладу характеризується тим, що включає в себе як лінгвістичні, так і паралінгвістичні аспекти передачі змісту і смислу тексту оригіналу іншою мовою, супроводжується як власне мовними, так і когнітивними операціями, реалізується як у розумінні вихідного тексту, так і в його вираженні рідною мовою [3].

О. Леонтьєв визначає мовну здатність як родової атрибут людини, як «сукупність психологічних і фізіологічних умов, що

забезпечують засвоєння, продукування, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків членами мовного колективу» [2, с. 54]. Здатність до вивчення іноземних мов є одним із аспектів загальної мовної здатності. Водночас мовна здатність загалом, у тому числі здатність до засвоєння другої мови, як свідчать дослідження в галузі психології і досвід навчання іноземних мов, пов'язана не лише із загальнопсихологічними і психофізіологічними характеристиками людини, але і її індивідуально-психологічними особливостями. З цього приводу Л. Якововіц відзначав таке: «хоча здатність до мов є вродженою, властивою всім особинам виду «людина», швидкість оволодіння мовою і другою мовою зокрема, і ефективність використання мови в процесі комунікації, є чинниками реалізації мовної здатності, залежними від індивідуальних якостей (рівень розвитку інтелекту, попередній досвід, фізичний розвиток, мотивація і т. ін.). Саме тому важливе є питання про метод навчання» [5, с. 120].

На необхідність урахування індивідуальних особливостей студентів у навчанні іноземної мови, зокрема урахування властивих студентам когнітивних стилів, насамперед, таких як аналітичність – синтетичність (В. Колга), вказує ряд дослідників (S. Armstrong, E. Cools, C. Friedel, S. Ketabi, K. Meenakshi, G. Rohani, C. Samms, M. Tavakoli, K. Uhrig, S. Zafar).

Диференційно-психологічна парадигма вивчення мовних здібностей, представлена школою Б. Теплова (О. Арцишевська, Н. Большунова, Е. Голубєва, Є. Дьоміна, С. Ізюмова, М. Кабардов, Г. Мактамкулова, Т. Чепель та ін.), забезпечила підхід до розв'язання низки проблем, як-от: виявлено та описано варіативність індивідуальних проявів мовних здібностей; доведено, що їх задатками виступають специфічні властивості вищої нервової діяльності людини, а також властивості нервової системи в дихотомії міжпівкульної асиметрії; виокремлено комунікативні та когнітивні компоненти мовних здібностей і сформульовано уявлення про комунікативно-мовленнєвий, когнітивно-лінгвістичний і змішаний типи освоєння іноземної мови; виявлено, що індивідуальні особливості мовних здібностей існують уже на рівні породження висловлювання і виражені в співвідношенні парадигматико-синтагматичних

тактик асоціативних реакцій та індивідуально-типових особливостей синтаксичного компонента; сформульовано уявлення про індивідуально-типологічний підхід до навчання рідної та іноземної мов.

Окремий внесок у дослідження мовних здібностей забезпечили праці Н. Большунової та О. Дьячкова, присвячені вивченню індивідуально-психологічних особливостей перекладу як складових мовних здібностей [1]. Науковці виходили з того, що в диференційно-психологічному дослідженні мовні здібності до перекладу демонструють типологію, визначену М. Кабардовим, тобто для них властивий поділ на комунікативно-мовленнєвий, когнітивно-лінгвістичний і змішаний типи, природною основою такого поділу виступають відмінності у співвідношенні першої і другої сигнальних систем дійсності (специфічні людські типи вищої нервової діяльності).

Особи, що належать до різних типів: «художники» (комунікативно-мовленнєвий тип мовних здібностей) і «мислителі» (когнітивно-лінгвістичний тип мовних здібностей) при перекладі мовних конструкцій, вважають за краще користуватися відповідними їх особливостям способами і засобами перекладу. Для представників комунікативно-мовленнєвого типу мовних здібностей більш характерним є оперування образами і покладання на інтуїцію, схильність до широких узагальнень і перенесень, що особливо важливо враховувати в контексті підходу до розуміння перекладу як конструювання перекладачем смислу вихідного тексту засобами рідної мови. Для осіб когнітивно-лінгвістичного типу притаманне домінування перекладу, заснованого на виявленні мовних закономірностей, аналізі та систематизації мовного матеріалу.

Переклад як лінгвістична діяльність очікувано успішніше повинен здійснюватися представниками мисленнєвого типу. Однак Б. Теплов указував на можливість компенсації одних властивостей іншими, «внаслідок чого відносна слабкість однієї здібності зовсім не виключає можливості виконання навіть такої діяльності, яка найбільш тісно пов'язана з цією здатністю» [4, с. 16]. Індивіди художнього типу можуть за певних умов компенсувати недостатність лінгвістичних даних перевагами

свого спеціально-людського типу вищої нервової діяльності і досить успішно виконувати відповідну діяльність.

Фахівці в галузі перекладу вважають, що будь-який переклад охоплює два етапи: аналіз і синтез як початок і кінець перекладу, що виражається у його двоплановості: плані вираження – граматичній і лексичній структурі мов (мови оригіналу і перекладу) і плані художнього змісту. Ці відмінності виявляються в домінанті перекладу, яку переслідує перекладач, акцентуючи ті «плани» тексту, які розглядає як більш значущі у процесі відтворення іншою мовою смислу та ідеї твору. Для перекладача в такому разі домінантою може виступати або власне твір, тоді переклад спрямовується на його змістовий аспект, а увага перекладача зосереджується на лінгвістичному аналізі текстів (вихідного і перекладного), або ж культура країни, мовою якої здійснюється переклад (традиції, ментальність, образи культури), тоді перекладач здебільшого концентрується на синтезі, узгодженні перекладу вихідного тексту з нормами мови перекладу, у цьому разі реалізується міжкультурна взаємодія.

Фахівці в галузі лінгвістики, у свою чергу, беруть до уваги таке явище, як «лінгвокультурний дисонанс перекладу», який розуміють як невідповідність тексту перекладу вихідному тексту, що виявляється як в буквализмі (нездатності відобразити прагматичну норму перекладу), так і в акцентуванні суб'єктивного чи культурного смислу тексту при неповноті його лінгвістичного (логіко-граматичного) аналізу.

Такий аналіз перекладацької діяльності демонструє діапазон індивідуально-психологічних відмінностей у діяльності перекладача, що можуть виявляти себе: 1) в успішності перекладацької діяльності; 2) у стилях (інваріантах) перекладу, яким перекладачі віддають перевагу; 3) у помилках, типових для певного диференціально-психологічного типу; 4) у виборі домінанти перекладу.

Емпіричні дослідження [див.: 1] засвідчили, що представники мисленневого типу виконують переклад іншомовних конструкцій, орієнтуючись на морфологічні і граматичні ознаки мовних одиниць, беручи за основу логіко-граматичний зв'язок слів у словосполученнях і реченнях,

намагаються якомога точніше відтворити синтаксичну структуру речення. Це підтверджує їх приналежність до когнітивно-лінгвістичного типу мовних здібностей. Представники художнього типу при перекладі прагнуть відтворити ті відчуття і те емоційне тло, яке в них склалося при сприйнятті мовної конструкції, інколи нехтуючи лінгвістичними правилами обох мов, демонструють орієнтацію на суб'єктивно значущу інформацію і використовують при цьому здебільшого екстралінгвістичні прийоми, що свідчить про приналежність їх до комунікативно-мовленнєвого типу мовних здібностей.

Незважаючи на те, що перекладачі мисленнєвого типу загалом дещо краще виконують вербально зорієнтовані методики, а індивіди з високим рівнем розвитку обох сигнальних систем досягають більш високих результатів при перекладі будь-яких мовних конструкцій, у представників крайніх типів «художників» і «мислителів» є тенденція при виконанні завдань на переклад іншомовних конструкцій компенсувати недостатньо розвинені компоненти здібностей одного типу більш розвиненими компонентами здібностей іншого мовного типу, що виявляється в успішності виконання низки завдань, які вимагають як вербального, так і образного інтелекту і «художниками», і «мислителями».

Наведені дані необхідно враховувати у навчанні іноземних мов і перекладу, з одного боку, посилюючи за допомогою добору спеціальних завдань переваги певного типу, з іншого боку, розвиваючи недостатньо представлені у перекладача компоненти здібностей, властивих іншому мовному типу.

Література

1. Большунова Н.Я. Индивидуально-психологические особенности перевода как составляющие языковых способностей / Большунова Н.Я., Дьячков А.В. // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. – 2017. –Т. 14, № 2. – С. 155-166.

2. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / А.А. Леонтьев. – М. : Ком. Книга, 2007. – 216 с.

3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М. : Аудитория, 2016. – 244 с.

4. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий / Б.М. Теплов. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 535 с.

5. Якововиц Л.А. Изучение иностранного языка: опыт психолингвистического анализа / Л.А. Якововиц // Методика преподавания иностранных языков за рубежом. – М. : Прогресс, 1976. – Вып. 2. – С. 109-123.

6. Novikova I.A. Psychological and linguistic features of the Russian language acquisition by international students / Novikova I.A., Novikov A.L., Rybakov M.A. // Вестник РУДН. Серия: Психология и педагогика. – 2015. – № 1. – С. 61-66.